

Geleneksel şehirsal dokular ve kullanıcı özellikleri

Hüsnü UĞUR*, Cengiz GİRİTLİOĞLU

İTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 34437, Taşköprü, Taksim, İstanbul

Özet

Makalenin amacı geleneksel şehirsal doku ve mekanların korunması ve yaşatılması bağlamında kullanıcı karakteristiklerinin önemini açıklamaktır. Geleneksel şehirsal doku ve mekan kullanıcıları sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özellikleri açısından buldukları yapılanmış çevreye yabancı olup, aynı zamanda çevreyi algılamada problem yaşamaktadırlar. Bunun sonucu olarak, geleneksel şehirsal doku ve mekansal oluşumların tarihi, kültürel ve anlamsal özellikleri daha hızlı bir şekilde farklılaşmakta, korunmaları ve yaşatılmaları da güçleşmektedir. Makale, probleme çözüm olabilecek kuramsal yaklaşımlarda kullanılmak üzere, kullanıcı karakteristiklerinin gözlem ve anket soruşturmalarıyla sistematik bir şekilde ortaya çıkarılması ve genel eğilimleri açıklayan göstergelerin elde edilmesine yönelik bir değerlendirme sunmaktadır. Değerlendirmede varsayımsal kuramsal değerler ve standartlar esas alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kullanıcı özellikleri, geleneksel şehirsal doku ve mekanlar, koruma.

Traditional urban patterns and the characteristics of their user

Abstract

The aim of the article is to explain the importance of the characteristics of the user in relation to preservation and revitalization of traditional urban patterns. The new users of the traditional urban patterns are alienated to their new built environment from the socio-economic and socio-cultural point of view, and they have problems in perceiving the environmental codes. The consequence of this the historical, cultural and meaning properties of traditional urban patterns are changed quickly and the situation become more difficult to preserve and revitalize. Observation and inquiries show that the new users of the traditional urban patterns are of low-income group, not well educated, alienated to their built environment and to each other. Indicators developed by observation and inquiries for the Gaziantep case proofs that characteristics of the user of the traditional urban patterns are lower generally than the hypothetic concepts and standards. In this case, if the user characteristics are changed into the normal level (acceptable level by the standards) by an increase in environmental conditions, then, it may be possible to preserve and revitalize the traditional urban patterns. By means of, this article proposes an evaluation to the indicators of the user, and to their tendency which can be used as a guide line for the solution of the problem; and also, explains how to obtain and classify systematically the indicators of the user by means of observation and inquiries. Throughout the evaluation process, hypothetic concepts and standards are taken as a basic measure.

Keywords: User characteristics, traditional urban patterns, preservation.

*Yazışmaların yapılacağı yazar: Hüsnü UĞUR, husnuugur 27@hotmail.com; Tel: (342) 231 04 37.

Bu makale, birinci yazar tarafından İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde tamamlanmış olan "Geleneksel şehirsal mekanlar, değerlendirme ve korunmaları bağlamında sistematik yaklaşım-Gaziantep örneği" adlı doktora tezinden hazırlanmıştır. Makale metni 11.11.2004 tarihinde dergiye ulaşmış, 15.03.2005 tarihinde basım kararı alınmıştır. Makale ile ilgili tartışmalar 31.12.2006 tarihine kadar dergiye gönderilmelidir.

Giriş

Geleneksel şehrsel dokularda ve mekanlarda yaşayan kullanıcılar bu dokuların korunup korunmaması ve/veya yaşatılıp yaşatılmaması konularında etkin bir rol üstlenmelerine karşın, genel olarak çevrelerine sosyo-ekonomik ve sosyo kültürel olarak yabancıdırlar (Uğur, 2002).

Kullanıcılar ile yaşadıkları çevre arasındaki ilişki, kullanıcıların sosyo-kültürel özellikleri bağlamında ele alındığında, yapılanmış çevreyle ilgili olarak, algılama, anlama ve değerlendirme konularında, sorunlar yaşadığı şeklindedir. Kullanıcıların sosyo-ekonomik yapılarına bağlı olarak da, çevreyi oluşturan şehrsel dokular ve mekanların fiziksel yapısının korunması, işletilmesi ve yaşatılması konusunda çeşitli sorunlar yaşanmaktadır.

Kullanıcıların sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik özelliklerinin tanımlanabilmesi, bulunmuş oldukları şehrsel dokuların ve mekanlarının korunması ve yaşatılması konusunda oluşturulacak öneri ve kararların belirleyicisi ve yönlendiricisi olabilmektedir. Bu anlamda, planlamaya ve tasarlamaya katılmanın demokratik bir dengenin oluşturulması kadar problemlerin daha iyi anlaşılmasında ve olumlu çözümlere ulaşılmasında katkısı bulunmaktadır.

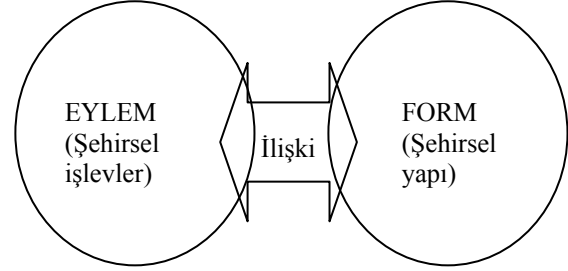
Kullanıcı özellikleri

Kullanıcı özelliklerinin şehrsel doku ve mekan tanımlamasına bağlı olarak açıklanması konunun anlaşılmasında ve yapılacak uygulamalarda daha yönlendirici bir özellik oluşturabilmektedir.

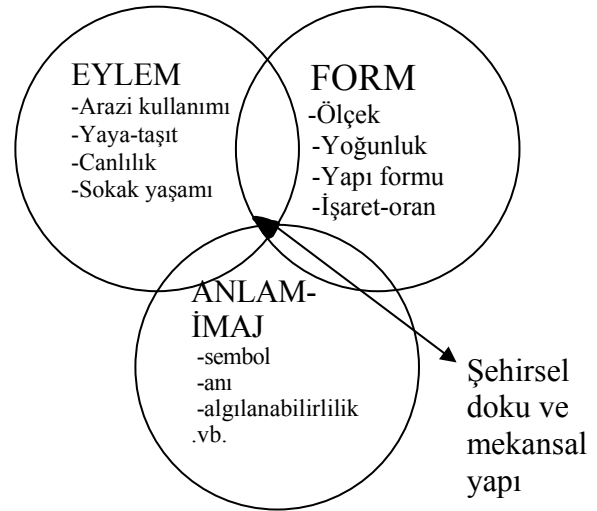
Bu bağlamda şehrsel doku ve mekan tanımlamasındaki kuramsal gelişmelere bakılacak olursa, son elli yılda genelden özele doğru giden bir yaklaşımın olduğu görülmektedir. Önceleri eylem ve form olarak ele alınan şehrsel doku ve mekansal özellikler son yıllarda anlamsal özelliklerle birlikte daha detaylı açıklamalar sunmaktadır.

1960-70 yıllarında şehrsel doku ve mekanlar eylem ve form olarak ele alınmıştır, Lynch

(1960), Gehl (1977), Chapin (1972) (Şekil 1). 1970-80 yıllarında eylem, form ve kavram, olarak ele alınmaya başlayan şehrsel doku ve mekansal özellikler (Canter, 1977), 1990-2000 yıllarında eylem form (fiziki yapı) ve anlam (imaj) şekline dönüşmüştür (Punter, 1990; Montgomery, 1998) (Şekil 2).

Şekil 1. 1960-70 yıllarındaki şehrsel doku ve mekan kavramı

Şekil 2. 1980-2000 yıllarındaki şehrsel doku ve mekan kavramı

Eylem, form ve anlam şeklinde açıklanabilen şehrsel doku ve mekansal yapının içeriksel özellikleri her geçen gün daha da zenginleşmektedir. Bunun yeni kavramlarla gelecekte de devam edebileceği düşünülebilir (Uğur, 2004).

Bu bağlamda kullanıcı özellikleri a-sosyal yapı özellikleri, b-kültürel yapı özellikleri, c- ekonomik yapı özellikleri ve d- anlamsal ve çevrenin değerlendirmesine yönelik özellikler olarak dört grup altında toplanabilir.

Sosyal yapı özellikleri

Sosyal yapı özellikleri kullanıcıların yapısal özelliklerinin tanımlanabilmesi ve bunların standart davranış kalıplarıyla irdelenmesidir. Sosyal yapı bir sistem olup bireysel özellikler, çevre verileri, sosyal yapı ve kültür bileşenlerinden oluşmaktadır (Tekeli, 1969). Sosyal yapının objektif olarak belirlenebilmesi, çağdaş normlarla karşılaştırılmasıyla mümkün olabilmektedir. Sosyal yapının belirlenebilmesinde kullanılacak göstergeler küçük aile sayısı, kiracı sayısı, çalışan kişi sayısı, işyeri değiştiren sayısı, oy veren kişi sayısı, değerlendirmeye katılmak isteyen kişi sayısı, toplam kadın sayısı, boşanmış kişi sayısı, orta ve yüksek öğretim görmüş kişi sayısı, vb.,(Giritlioğlu, 1993) ek olarak, yaşadığı alanı “yer” olarak kabul edenlerin sayısı, toplumsal bellek oluşturanların sayısı, kentselliğin ne olduğunu kavrayanların sayısı, şehirsal kültürü anlayanların sayısı, vb. olarak ele alınabilir.

Kültürel yapı özellikleri

Kullanıcıların şehirsal doku ve mekan kullanımına yönelik kültürel davranışlarının değerlendirilmesi kültürel yapı özellikleri olarak ele alınabilir. Diğer bir deyişle, kültürel yapı özellikleri kullanıcıların buldukları yapılanmış çevre ile yaşam kültürlerinin çeliştiği durumların tespiti olarak düşünülebilir.

Kültürün bileşenleri davranış sistemi, bireysel özellikler, ideolojik yapı ve çevresel veriler olarak ele alınmaktadır (Tekeli, 1969). Kullanıcıların bu özelliklerinin şehirsal doku ve mekandaki yansımalarının belirlenebilmesi, kültürel yapı göstergelerini oluşturmaktadır.

Bu kullanıcıların kültürel yapı özelliklerini tanımlayabilen ve buldukları tarihi ve kültürel dokuların önemini anlayanların sayısı, tarihi ve kültürel değerlerin korunması ve kollanmasına inananların sayısı, geleneksel dokunun kullanım şekline (işlevselliğine) uyum göstermek isteyenlerin sayısı, dokunun yerel değerlerinin (ekolojik) korunması gerektiğini kabul edenlerin sayısı vb. göstergeler oluşturulabilir.

Ekonomik yapı özellikleri

Geleneksel şehirsal doku kullanıcılarının ekonomik durumlarının genel olarak düşük gelir

grubunda oldukları gözlenir. Bunun doğal sonucu olarak, fiziksel yapılaşmaya yönelik kararların oluşturulmasında çeşitli ekonomik kuramların geçerliliği söz konusudur. Filtering kuramı sunu-istem düzeninin işlerliliği olarak kabul edilir (Giritlioğlu, 1993). Kuram fiziksel yapının sahip olduğu standartlar ile değişik gelir grupları arasındaki kullanım sürecine bağlı ilişkinin incelenmesi olarak açıklanabilir. Konut işletmesine yönelik kullanıcı, sabit, bölüm ve fayda maliyetlerinin varlığı, rant kuramı, konut edinme ve serbest piyasa koşulları kuramları konu ile ilgili diğer bazı ekonomik kuramlardır.

Burada dikkati çeken eğilimler olarak hiçbir mülk sahibi sahip olduğu yapı birimi için yatırım kararı veren ilk kişi olmak istememektedir (Westphal, 1975).

Kullanıcıların geleneksel şehirsal doku ile ekonomik ilişkilerinin açıklanmasına yönelik olarak aşağıdaki göstergeler oluşturulabilir: mülk sahipleri sayısı, gelir seviyeleri, yapının işletme giderlerini karşılayabilenlerin sayısı, yörede yatırım yapabilecek kişi ve/veya kuruluşların sayısı, vb.

Anlamsal ve çevrenin değerlendirmesine yönelik özellikler

Bu özellik şehirsal dokuların ve mekanların kullanımının yönlendirilmesinde, belirlenmesinde ve anlamlandırılmasında belirleyici olan etmenleri kapsar. Bunlar işlevsel özelliklerin devamlılığı, sosyal donatıların kullanımı ve dağılımları, sosyal ve teknik alt yapı olanakları, sosyal yapı (tabakalaşma) özelliği, ekolojik özellikler, ulaşım olanakları, çevre sorunlarının anlaşılması, kültür ve tabiat varlıklarının anlaşılması ve korunması ve çevrenin algılanması gibi başarıları kapsar.

Bu konuda oluşturulacak göstergeler iki grupta toplanabilmektedir: anlamsal özelliklere yönelik göstergeler, çevreye yönelik göstergeler. Anlamsal özelliklere yönelik göstergeler tarihi ve kültürel değerlerin anlaşılması ve çevrenin kimlik özelliklerinin bilinmesidir.

Çevreye yönelik göstergeler işlevlerin dağılım ve sayıları, sosyal donatıların (yeşil alan, eğitim

kurumları, güvenlik birimleri, kültürel alanlar, sağlık kurumları vb.) sayıları, ekolojik özellik oluşturan değerler ve sayıları ve görsel kirlilik tanımlanması olarak kabul edilebilir.

Elde edilen bu göstergelerin bir tablo şekline dönüştürülmesi kullanım kolaylığı oluşturacaktır (Tablo 1).

Göstergelerin analizi

Elde edilen göstergeler kullanıcıların sahip oldukları özellikleri yansıtmakta olup, bu özelliklerin güncel kuramlarla ve standartlarla yapılacak karşılaştırmaları sonucunda yönlendirici bir özellik kazanacaklardır.

Geleneksel şehirselle dokuları ve mekânların çeşitli nedenlere bağlı olarak oluşan (özellikle iç

göçler) yeni kullanıcıları, geleneksel kullanıcılardan farklı mekânsal kullanım davranışları sergilemektedirler. Buna bağlı olarak da mekânın sosyo-kültürel yapısı fiziksel yapısından daha hızlı bir farklılaşma göstermekte olup, bu da geleneksel şehirselle dokuların korunmasında ve yaşatılmalarında etkin bir öge niteliği oluşturmaktadır.

Yerel olarak anket soruşturması ve gözlemlere bağlı olarak tespit edilen göstergeler, geleneksel şehirselle dokuların ve mekânların korunup yaşatılmasında oluşturulacak planlama ve tasarım kararlarında yönlendirici roller üstlenmektedirler.

Aşağıda yapılacak analizlerde Gaziantep geleneksel dokusunda ve mekânlarında yapılan araştırmalar örnek olarak kullanılacaktır.

Tablo 1. Kullanıcı özellikleri ve belirlenebilmesinde kullanılabilen bazı kuramlar

Kullanıcı Özellikleri	Göstergeler	İlgili kuramlar
Sosyal yapı özellikleri	ST1- Küçük aile sayısı SY2- Kiracı sayısı SY3- Çalışan kişi sayısı SY4- Oy veren kişi sayısı SY5- Öğrenim durumu	İnsan-çevre ilişkisi kuramları Sosyal sistem kuramları Matematiksel kuramlar
Kültürel yapı özellikleri	KY1-Tarihselle ve kültürel dokuların ve mekânların önemini anlayanların sayısı KY2-Geleneksel dokular ve mekânların kullanım şekline uyum göstermek isteyenlerin sayısı KY3-Şehirselle dokunun ve mekânın yerel yerel özelliklerinin korunması gerektiğini kabul edenlerin sayısı	Kültürel davranış kuramı Şehirsellelik kültürü kuramı Algı kuramları “Yer” kuramları
Ekonomik yapı özellikleri	EY1-Mülk sahipleri sayısı EY2-Gelir seviyesi grubu EY3-Yapının işletme giderlerini karşılayanların sayısı	Filtering kuramı Serbest piyasa şartları kuramı İstem-sunu kuramı Fayda-maliyet kuramı
Anlamsal ve çevrenin Değerlendirmesine yönelik özellikler	ÇY1-Çevrenin anlamsal özelliklerini bilenlerin sayısı ÇY2-Şehirselle işlevlerin dağılımı ve sayısı ÇY3-Ekolojik özelliklerin korunmasını sağlayanların sayısı	Şehirselle estetik kuramı Ekolojik kuramlar Çevrenin anlamlandırılması kuramları İmar kanun ve yönetmelikleri

Elde edilen göstergelerin yorumlanması

Sosyal yapı özellikleri

Kullanıcı sosyal özelliklerin belirlenebilmesine yönelik göstergelerin oluşturulması, yerinde yapılan gözlemler ve anket soruşturmalarıyla mümkün olabilmektedir. Gösterge değerleri varsayımsal olarak ifade edilen gerçeklerle karşılaştırıldığında, genel olarak eksilen bir eğilim içinde oldukları söylenebilir.

Bu konuda Gaziantep için yapılan gösterge değerleri; %65 ev sahibi ve %35 kiracı, %80 çalışan kişiler, %75 ilköğretim ve altı, %50 küçük (2 kişi) aile.

Bu gösterge değerlerden biri olan düşük eğitim seviyesi, yörenin korunup yaşatılması için oluşturulacak sosyal organizasyonlara katılım ve katkı sunmada, bireylerin yeterince katılımlarının olamayacağını göstermektedir.

Kültürel yapı özellikleri

Kültürel özelliklerin ölçülmesinde kullanılan göstergeler bireyin ve ailenin yapılanmış çevreyi algılamasına, uyum sağlamasına ve yorumlamasına yönelik olarak oluşturulmaktadır. Çevresel algılamada kültür ve birey iki önemli filtre oluşturmaktadır. Kültür bir yaşam şekli, anlamlar sistemi ve ekolojik şartlara bağlı hayatta kalmak için strateji oluşturma olarak ele alınabilmektedir (Rapoport, 1977).

Bu konuda Gaziantep için yapılan gösterge değerleri: geleneksel şehirsal doku ve mekanların anlamını bilenler (%20), geleneksel şehirsal işlevlere uyum (%20), vb. Bu sonuçlar, kullanıcıların kültürel yapı özelliklerinin geleneksel şehirsal dokular ve mekanlardaki yaşam şartlarına uyumda yetersiz kaldıklarını göstermektedir.

Ekonomik yapı özellikleri

Ekonomik yapı özellikleri kullanıcıların ekonomik yapılarının anlaşılmasına yönelik olarak oluşturulan göstergelerin elde edilmesidir. Kullanıcıların, gelir durumları, yatırım yapma eğilimleri, binanın ve çevrenin işletme giderlerinin karşılanma seviyesi, vb. elde edilen göstergeler temel ekonomi kuramlarıyla karşılaştırılarak analizler yapılmaktadır. Analizler kullanıcı çev-

re ilişkisine yönelik filtre kuramı, rant kuramı ve istem-sunu kuramı çerçevesinde yapılmaktadır.

Kullanıcıların ekonomik yapı özellikleri, genel olarak düşük gelir grubundan oldukları, yatırım yapmakta bir istem olmadığı ve binalara yönelik (özellikle tescilli binalar) olan işletme giderlerini karşılayamadıkları şeklindedir. Gaziantep geleneksel şehirsal dokuları ve mekânlarında yaşayanlar için yapılan araştırmalar %95 oranındaki kullanıcıların düşük ve orta gelir grubunda oldukları ve binaların işletme giderlerini karşılayamadıkları yönündedir.

Anlamsal ve çevrenin değerlendirmesine yönelik özellikleri

Anlamsal ve çevresel değerlerle ilgili göstergeler kullanıcı çevre ilişkisi, çevrenin algılanması ve çevresel verilerin tanımlanmasına yönelik olarak oluşturulmaktadır. Kullanıcıların çevreyi algılama ve çevre beklentileri, eğitsel ve kültürel seviyelerine bağlı olarak tanımlanmakta ve varsayımsal değerlerle analiz edilmektedir. Kullanıcıların çevrenin anlaşılmasına yönelik özellikleri, yapılan karşılaştırmalarda genel olarak standartların altında bulunduğu şeklindedir. Çevresel değerlerin varlığı (tarihi ve kültürel değerler, ekolojik değerler vb.) kullanıcıların duyarlılığı kapsamı dışında kalmaktadır.

Ayrıca, çevrenin şehirsellik bağlamında sahip olması gerekli sosyal ve teknik donatıların (nitelik ve nicelik olarak) standartlara göre yetersiz ve çevresel analiz ölçümlerinin altında kalmasına rağmen, kullanıcıların bunları yeterince değerlendiremedikleri de görülmektedir.

Sonuçlar ve tartışma

Geleneksel şehirsal dokuların korunması ve yaşatılmasında kullanıcı özelliklerinin kapsamlı bir şekilde tespit edilebilmesi, alınacak kararlarda ve yapılacak önerilerin başarılı olmalarında önem kazanmakta olup, yöre için yapılacak planlama ve tasarımlarda belirleyici, sınırlayıcı ve yönlendirici roller üstlenebilmektedir.

Ancak, kullanıcı özelliklerine yönelik olarak oluşturulan göstergelerin genel olarak bu gibi

mekansal oluşumların korunması ve yaşatılmasında, olumsuz yönde bir değere de (standart ve kabullerin altında) oldukları görülmektedir. Bu bağlamda katılımcı bir planlama ve tasarlama süreci oluşturulması için, katılımcı olan kullanıcıların sosyal, kültürel ve eğitim seviyelerinde bir yükseltilmeye ihtiyaç vardır.

Geleneksel şehirseldoku ve mekansal oluşumların korunması ve yaşatılmasında, kamunun olumsuz farklılaşan çevresel göstergeleri olumlu yöne çevirmesi yönünde yatırımlar yapması, yörenin istem-sunu seviyesini artırdığı gibi kullanıcı özelliklerinde de olumlu değişikliklere neden olabilmektedir. Bu nedenle, yörede yapılacak kamu yatırımlarının problemin çözümünde önemli bir yönlendirici olabileceği görülmektedir.

Makalede oluşturulmaya çalışılan sistematik göstergeler yaklaşımı, kullanıcı özelliklerinin kapsamlı bir şekilde ortaya çıkarılmasında bir model olarak kabul edilip, geliştirilmesi ve kullanılması problemin çözümünde oluşturulacak kararların ve önerilerin oluşturulmasında olumlu bir adım olma özelliği taşıdığı şeklinde düşünülebilir.

Semboller

SY1,SY2,... :Kullanıcı sosyal yapı göstergeleri

KY1,KY2.. :Kullanıcı kültürel yapı göstergeleri

EY1,EY2.:Kullanıcı ekonomik yapı göstergeleri

ÇY1,ÇY2,...:Kullanıcı anlamsal ve çevrenin değerlendirmesi göstergeleri

Kaynaklar

Altman, I., (1975). *The environment and social behaviour*, Brooks/Cole Publishing Company, Monterey, California.

Canter, D., (1977). *The psychology of place*, Architectural Press, London.

Chapin, F.S., (1972). *Urban land use planning*, Illinois University Press U.S.A

Giritlioğlu, C., Bölen, F.,Erkut, G.,Ergun, N., Yirmibeşoğlu, F. (1993). Metropoliten şehir merkezlerinde kullanılmayan yapı-konut potansiyelinin yeniden değerlendirmesi, *Araştırma Projesi, Proje No:İNTAG 402-YAG 32, İstanbul.*

Giritlioğlu,C. (1991). *Şehirseldoku öğeleri ve tasarımı*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul.

Ghel, J. (1977). *Interference between public and private place*, Melbourne University.

Lynch, K. (1960). *The image of the city*, The M.I.T Press, Cambridge Massachusetts.

Montgomery, J., (1998) Making a city: Urbanity, vitality and urban design, *Journal of Urban Design*, 3, 1, 93-115.

Punter, J., (1990). The ten commandments of architectural and urban design, *The Planner*, 76, 39, 10-14.

Rapoport, A. (1977). *Human aspects of urban form: towards a man-environment approach to urban form and design*, Pergamon Press, New York.

Schulz, N. (1994). *Genius Loci*, Academy Editions, London.

Tekeli, I. (1969). *Sosyal sistemler, sosyal değişme ve yerleşme yapısı*, Doktora Tezi, İTÜ Gümüşsuyu Matbası, İstanbul.

Uğur, H (2001) *New user of traditional urban space, Proceeding of Second International Symposium of IAPS-CSBE Network on, Traditional Environments in a new Millennium, Amasya-Türkiye Editörler, Turgut, H., ve Kellett, P., Nokta Ofset, Ankara.*

Uğur, H (2002). Problems of the migrant in relation to the built environment, *Proceeding of 17th Conference of the IAPS on Culture, Quality of Life and Globalisation, Problems and Challenges for the new Millennium, Coruna-İspanya*, Editörler: Mira, R., Cameselle, J., Martinez, J, Coruna-İspanya.

Uğur, H (2004). Geleneksel şehirseldoku mekanlar, değerlendirme ve korunmaları bağlamında sistematik yaklaşım-Gaziantep örneği, *Yayınlanmamış doktora tezi, İTÜ-Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.*

Westphal, H., (1975). *Wachstum und Werfall der Staedte*, Campus Verlag, Frankfurt.